№ 71: СМЕРТЬ НЕ РОЗЛУЧИТЬ

«Смерть Бога» як виклик

ТАРАС ЛЮТИЙ

18 БЕРЕЗНЯ 2020

Зазвичай феномен смерті пов'язують із біологічним занепадом життя. Та як істота, що не лише залежить від природи, а й творить багатовимірний світ культури, частиною якого є релігія, людина раз у раз замислюється про можливість потрапляння у вічність. А гарант виходу в позамежне – Бог. Тому теза про «смерть Бога» здатна суттєво підважити фундамент і людського, і космічного ладу. Попри те, що ця ідея й раніше не раз виникала в інтелектуальній думці, зокрема Георга Вільгельма Фрідріха Геґеля та Філіппа Майлендера, сьогодні її пов'язують насамперед із Фрідріхом Ніцше. У книжці «Ніцше. Самоперевершення» я вже намагався подивитися на цю проблему. Нижче хочу ще раз стисло її підсумувати.

Фото: v2osk

На питання про те, чи був Ніцше атеїстом, складно відповісти однозначно. Цей нащадок протестантських священників не визнавав християнського Бога як незалежної трансцендентної сутності, схиляючись більше до античного уявлення про бога як символічне втілення ідеалу людини. Про це свідчить прихильність Ніцше до творчо-вольового шаленства грецького культу Діоніса, доповненого домірністю Аполлона; два божества складаються в повноту людської креативності. Однак, по суті, для філософа важливе не так саме існування чи неіснування Бога, як значення віри в нього для людини. На думку Ніцше, віра в потойбічне життя витісняє тілесні інстинкти, породжуючи хибне уявлення, що слабкий може стати могутнім не тут і тепер, а колись на небі, і ширить переконання, що дії будь-якого «я» санкціоновані Богом. Така теологічна легітимація проникає у сферу політики, моралі, мистецтва, науки, філософії. А тому ідея «смерті Бога» знаменує звільнення від психологічного примусу й відкриває перспективи самотворення.

Проте думка про «смерть Бога» пов'язана зі стрибком у безодню. Без Бога світ падає у Ніщо, і людина, позбавлена вищого заступництва, мусить самостійно тлумачити сенс життя. Отже, по «смерті Бога» не треба сповідувати стару мораль. Ніцше зазначає: якщо загробного світу немає, важливо утверджувати життя, нехай і повне страждань, аби подолати самообмеження й

винайти власні цінності на основі волі до могутності. Та одна з небезпек, які чигають на людину, – спад активного воління, що призводить мало не до прагнення смерті.

Що ж Ніцше має на увазі під смертю? Передовсім знецінення життя, вияв якого він вбачає в потягу до потойбіччя. За приклад можна взяти тих, кого Заратустра називає «проповідниками смерті». Нехтування земним життям на користь потойбічного може означати реалізацію волі до могутності того, хто використовує цей заклик, щоб отримати владу. По-друге, Ніцше нерідко послуговується метафорами штибу «мертві поняття» – тут смерть указує на слабкість. Щоправда, в іншому фрагменті філософ згадує «вільну смерть»: лише тоді, коли любов до повносилого життя переважає кволе існування, людина свідомо готова прийняти смерть («Мандрівник і його тінь», аф. 185). Отже, будь-хто гідний радісного життя, а не лихої смерті («Весела наука», аф. 278). Опинившись у ситуації «смерті Бога», кожен шукатиме позитивних способів лишатися вільним творцем цінностей. І навпаки, диктат моралі стає на перешкоді такому творенню, адже лякає людину.

Тепер звернімося до тих місць, де Ніцше безпосередньо вживає вислів «смерть Бога». Перш ніж бути сформульованою в такий спосіб, ця ідея неявно виринала в різних контекстах: як наслідок усунення міфу, втрати релігії, секуляризації тощо. А саме словосполучення з'являється у «Веселій науці» (аф. 108), де, що цікаво, спершу йдеться зовсім не про християнського Бога: Ніцше говорить про тінь Будди, яка залишилася в печері на довгі століття після його смерті. Тобто навіть по «смерті Бога» тінь тривалий час переслідує людей, і проблема в тому, як її перемогти. Звертання до цього образу розширює діапазон значень божества. Можна пригадати єгипетське ототожнення душі й тіні або уявлення греків і римлян про те, що душа померлого сходить у підземне царство тіней. Тож смерть асоціюється з утратою твердого ґрунту.

Розкриваючи обставини людської розгубленості, Ніцше розповідає байку про божевільного. Вона неабияк схожа на свідчення про давньогрецького філософа-кініка Діогена Синопського, який критикував накинуті ззовні звичаї. Його вчення про внутрішню свободу нечасто знаходило відгук у слухачів. Серед білого дня блукаючи вулицями з ліхтарем, він хоче натрапити на людину. Є згадка, що Платон за такі провокації називає його «божевільним Сократом». Ніцше теж подає притчу про божевільного, тільки той уже з ліхтарем шукає Бога (аф. 125). Позаяк усі його беруть на кпини, божевільний (в українські мові це дорівнює словосполученню «вільний від Бога») висновує, що прийшов завчасно. Людям іще не зрозуміла його звістка. Опинившись у глибині натовпу, він іменує всіх, а заразом і себе, убивцями Бога. Більш розгорнуто теза повториться згодом (аф. 343).

Сенс притчі полягає в тому, що кожен відповідає за власне буття. Та нерідко вислів «смерть

Бога» тлумачать так, ніби тепер людина замість Бога має правити світом. Ніцше, утім, розумів обмеженість людини й те, до чого може призвести радикальний гуманізм. Адже трансформоване уявлення про Бога як образ могутності позначилося на промисловій і науковій революціях, а на ідеалі Просвітництва – й поготів. Постає питання: як стати самостійним гравцем у бурхливому світі? Те, що все потрібно вирішувати самому, не додає впевненості й може закінчитися колапсом. Ризики очевидні: світ без Бога цілковито незатишний. Але для Ніцше звільнення від влади потойбіччя – це необхідний елемент творення життєствердних цінностей. Отже, ситуація «смерті Бога» ставить людину перед можливою катастрофою, страхом осмислення цієї події та відповідальністю.

Інший твір, у якому фігурує «смерть Бога», – це «Так казав Заратустра». Власне, ідеться про початок тексту: Заратустра зустрічається зі старцем, який полишає людей, аби присвятити себе Богові, і дивується: старий не відає, що «Бог помер». Що ж означає цей вислів? У зв'язку з ним часто переповідають історію, яка нібито сталася в нью-йоркському метро: на дверях одного з вагонів хтось написав «Бог помер. Ніцше», а невдовзі поруч з'явився напис «Ніцше помер. Бог». Та коли Ніцше говорить: «Бог помер!» – це зовсім не схоже на те, коли хтось скаже: «Ніцше помер». Це не релевантні висловлювання. Німецькому філософові не йдеться про якусь трансцендентну істоту на кшталт тієї, що постає в повсякденній свідомості, – старезного чоловіка із сивою бородою. Його більше цікавлять різні форми людського буття. А саме те, що головна роль, яку відіграє Бог у людському житті, пов'язана зі звичкою бачити в ньому фундаментальне начало. Без нього ж особа опиняється в ситуації краху попередніх цінностей. «Смерть Бога» – це не подія, що має місце й дату. Це характеристика способу життя й мислення. І Заратустра не воліє посісти місце Бога, а лише сповіщає про те, що насувається.

У цьому творі смерть згадана ще в кількох контекстах. По-перше, це уривок про її проповідників, серед яких є релігійні, песимістичні та працьовиті. Перші схиляють людину в потойбіччя, другі скидаються на Шопенгавера з його філософією стражденного життя, треті – це трударі, готові працювати й у праці сконати суто заради задоволення матеріальних потреб. Другий важливий фрагмент – «Про вільну смерть». З нього випливає, що смерть має бути не ганебним завершенням, а навпаки, підсумком життєвих звершень. У ширшому сенсі йдеться про смерть як момент переходу, межу між етапами людського становлення. За Ніцше, особа – це завжди проєкт самоперевершення. Тому маленькі смерті є частинами стратегії подолання попередніх станів на шляху до нової досконалості.

Хоч як це парадоксально, смерть виявляється символом, визначальним для життя, для його утвердження й наповнення новими цінностями. Це граничний пункт, усвідомлення якого кличе людину ніколи не нехтувати життям, не здаватися перед його викликами, труднощами і

стражданнями та знаходити гідні форми самовиявлення.

ТАРАС ЛЮТИЙ 18 БЕРЕЗНЯ 2020

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in **/home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php** on line **284**